

Мальвіна Грушко

Національний університет «Одеська юридична академія»

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

This paper considers the issues about implementation of international legal norms concerning treatment and protection of prisoners of war in Ukrainian legislation. The peculiarities of internal state mechanism of international legal norms implementation were analyzed. The author determined internal state arrangements for implementation of international legal norms concerning treatment and protection of prisoners of war. It was considered that the general obligation of a state is to spread knowledge about international humanitarian law. First of all studies of IHL should be conducted among military personnel, lawyers and doctors. The characteristic of legal regulation on the treatment and protection of prisoners of war in the legislation of Ukraine was made. Special provisions for the regime of military captivity are fixed in the Combat statute of Ground Forces of Ukraine. Part III «Platoon, Department, tank crew" and the Order of the Minister of Defense of Ukraine "On Approval of Guidelines on the application of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine" dated 11.09.04 p. № 400 should be improved.

Key words: international humanitarian law, treatment and protection of prisoners of war, implementation.

Важливим аспектом виконання міжнародно-правових норм щодо поведження та захисту військовополонених на внутрішньодержавному рівні є питання реалізації цих норм перш за все шляхом їх внутрішньодержавної імплементації¹. Зв'язок ефективності дії норм міжнародного гуманітарного права (МГП) з питаннями його виконання на державному рівні тісно пов'язаний, і знайшов теоретичне обґрунтування у спеціальних працях². Дійсно, розглядаючи питання захисту військовополонених, велика роль належить саме національним заходам забезпечення такого захисту. Основним зобов'язанням, що випливає з міжнародних документів, які регулюють питання поведження з військовополоненими, є зобов'язання держав створити та забезпечити нормальні умови життєдіяльності цієї категорії осіб³. Вибір способу та форми виконання цього міжнародного припису надається на розсуд державам та здійснюється відповідно до національного законодавства⁴.

Дослідники відокремлюють два процеси, які розрізняються по суб'єктах, змісту дій та результату, – міжнародно-правову та внутрішньодержавну імплементацію міжнародно-правових

¹ У літературі застосовуються терміни «реалізація» та «імплементація». Відомий український юрист-міжнародник В. Г. Буткевич віддає перевагу терміну «реалізація» (Буткевич, В.Г., Мицик, В.В., Задорожній, О.В. (2002). Міжнародне право. Основи теорії: *підручник*. Київ: Либідь, 430). Інші автори (П. Апраксін, М. Гнатівський, В. Попович та ін.), у тому числі переважно до МГП, застосовують термін «імплементація». У назві Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права (Про утворення Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2000 р. № 1157, Київ, (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 657 від 05.05.2003)) використовується термін «імплементація». Тому ми в даному дослідженні використовуємо саме термін «імплементація», не проводячи змістовної відмінності між ним и терміном «реалізація» щодо теми цього дослідження.

² Апраксін, П. (1998). Імплементація міжнародного гуманітарного права на національному рівні. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом*: матер. наук.-практ. конф. (Жовтень 1998 р.), 77-82.

³ Тиунов, О.И. (2008). Современные проблемы международного гуманитарного права. *Журнал зарубежного и сравнительного правоведения*, 1, 75.

⁴ Bremer, K. (1999). *Nationale Steafvefolgung internationaler Verbrechen gegen das Humanitare Volkerrecht*. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Wien, 31 et seq.

норм, які опосередковують два механізми імплементації, що взаємодіють і доповнюють один одного: міжнародно-правовий механізм імплементації і внутрішньодержавний механізм імплементації норм міжнародного права, що повною мірою стосується МГП¹.

Внутрішньодержавна імплементація норм щодо поведінки та захисту військовополонених підпорядковується загальним принципам внутрішньодержавної імплементації міжнародно-правових норм узагалі² та особливостям імплементації МГП. Як зазначає авторитетний дослідник імплементації МГП В. Ю. Калугін, діяльність держав щодо всебічного, своєчасного, повного втілення в життя положень МГП, а також правове та організаційне забезпечення цієї діяльності, що вони здійснюють на внутрішньодержавному рівні або на міжнародному рівні індивідуально, а також разом з іншими державами-учасниками міжнародних угод із захисту жертв війни, у тому числі в рамках міжнародних організацій, називається імплементацією МГП³.

Аналіз численних праць з імплементації міжнародного права взагалі, та МГП зокрема дозволяє зробити висновок про те, що основними елементами внутрішньодержавного механізму імплементації норм МГП є: внутрішньодержавний організаційно-правовий механізм реалізації міжнародних зобов'язань (система державних органів, які вповноважені реалізовувати міжнародні зобов'язання, що випливають із положень МГП та здійснюють правозабезпечувальну діяльність міжнародно-правових норм щодо захисту жертв війни) та внутрішньодержавний нормативний механізм реалізації міжнародних зобов'язань (правові засоби забезпечення реалізації міжнародних зобов'язань у даній сфері), особливості яких розглядатимуться далі. Такий підхід цілком відповідає змісту зобов'язання держав щодо МГП, яке сформульовано в довідковому керівництві-посібнику, що його підготував МКЧХ: «Обов'язок виконувати МГП передусім лежить на державах. Держави повинні прийняти цілу низку юридичних і практичних заходів – як в мирний час, так і в ситуаціях збройного конфлікту, – спрямованих на забезпечення дотримання міжнародного гуманітарного права в повному обсязі»⁴.

Особливістю МГП є те, що воно застосовується переважно в період збройних конфліктів. Але положення МГП мають бути імplementовані у внутрішньодержавне законодавство в будь-який час, переважно в мирний час. І одночасно загальним обов'язком держав-учасниць Женевських конвенцій 1949 р. (ЖК) є поширення знань про МГП. Як зазначає М. Сассолі, ситуація можливого збройного конфлікту змушує встановити обов'язки держав завчасно забезпечити поширення знань про МГП та включити його положення до внутрішньодержавного права⁵. Тому звертаємо увагу, що будь-яка держава ще в мирний час повинна вживати заходів стосовно імплементації в національне законодавство норм МГП щодо поведінки та захисту військовополонених і поширювати знання про ці норми.

Комплекс нормотворчих та організаційних заходів, що мають вживати держави для імплементації МГП у мирний час, є доволі значним. З точки зору Консультативної служби МКЧХ, вони охоплюють такі заходи, як: підготовка перекладів текстів ЖК і ДП (Додаткові протоколи 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р.) національними мовами; якнайбільше поширення текстів ЖК і ДП та ознайомлення з ними як військовослужбовців, так і всього населення в цілому; припинення будь-яких порушень ЖК і ДП і, зокрема, введення в дію кримінального законодавства, необхідного для покарання за воєнні злочини; забезпечення заходів із встановлення, визначення місцезнаходження та охорони осіб та об'єктів, що перебувають під захистом ЖК і ДП; запобігання неправомірному використанню емблем Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, а також інших емблем і знаків, захист яких передбачається ЖК та ДП; забезпечення під час збройних конфліктів основних судових гарантій; набір і підготовка персоналу, що спеціалізується у сфері МГП, зокрема

¹ Буткевич, В.Г., Мицик, В.В., Задорожній, О.В. (2002). Міжнародне право. Основи теорії: підручник. Київ: Либідь, 435.

² Буткевич, В.Г., Мицик, В.В., Задорожній, О.В. (2002). Міжнародне право. Основи теорії: підручник. Київ: Либідь, 429-433; Гавердовський, А.С. (1980). *Имплементация норм международного права*. Киев: Вища школа.

³ Калугин, В.Ю. (2003). *Механизм имплементации международного гуманитарного права*. Минск: ПЧУП «Светоч», 98.

⁴ *Имплементация международного гуманитарного права на национальном уровне: руководство*. Справочное пособие. <<http://www.icrc.org/rus/assets/files/publications/domesticimplementationihl.pdf>>.

⁵ Sassòli, M., Bouvier, A.A., Quintin, A. (2011). *How Does Law Protect in War in 3 Vols. (Vol. 1. Part 1: The Outline of International Humanitarian Law)*. Geneva: International Committee of the Red Cross, 259.

юридичних радників у збройних силах; створення та/або регулювання діяльності: національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; організацій цивільної оборони; національних інформаційних бюро; розміщення військових об'єктів, розробка і застосування зброї, а також методів і засобів ведення війни з урахуванням вимог МГП; створення в разі необхідності санітарних зон, нейтралізованих зон, зон безпеки і нейтральних зон¹. Усі названі заходи імплементації прямо передбачені ЖК III та ДП I.

Інтерпретуючи та конкретизуючи ці положення на питання внутрішньодержавної імплементації міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту військовополонених, виділімо такі заходи щодо імплементації зазначених норм. По-перше, поширення текстів Женевської конвенції (III) про поводження з військовополоненими, 12 серпня 1949 р. (ЖК III) і Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р. (ДП I), положень звичаєвих норм МГП серед військовослужбовців та інших груп населення, які можуть перейти у статус комбатантів. Обов'язковість поширення текстів ЖК III і ДП I та в широкому сенсі знань МГП повинна включати і нормативно-правове закріплення викладання та навчання МГП серед цільових груп. По-друге, імплементація міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту військовополонених у законодавство, включаючи військові статути, накази і дисциплінарне та кримінальне законодавство стосовно відповідальності за порушення норм щодо поводження з військовополоненими. По-третє, створення законодавчої та організаційно-правих засад для забезпечення під час збройних конфліктів основних судових гарантій військовополоненим. По-четверте, набір і підготовка персоналу, що в разі збройного конфлікту мають бути залучені до організації й управління таборами для інтернованих військовополонених і участі в організації допомоги і захисту власних військовополонених. Оскільки окреслений спектр питань є доволі широким та охоплює не тільки прийняття актів національного законодавства, але й низку організаційних заходів, повноцінна імплементація зобов'язань держави у сфері МГП загалом та імплементація міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту військовополонених вимагає скоординованої діяльності відповідних державних відомств та установ. Такі заходи можуть включати в себе прийняття нових або внесення змін в існуючі військові статути та інструкції, адміністративні акти, а також вживання заходів розпорядчого та контрольного характеру. Саме ця діяльність створює змістове навантаження поняття внутрішньодержавного механізму імплементації норм МГП.

Останнім часом зростає критика низької ефективності МГП, перш за все на внутрішньодержавному рівні. Це обумовлено об'єктивними та суб'єктивними чинниками. До об'єктивних чинників належать неефективність правової системи держави, недосконалість механізмів імплементації міжнародно-правових норм, недостатність її дій з організаційно-правових питань імплементації МГП², низький рівень імплементації норм МГП у національне законодавство, неефективність правової системи держави в період збройних конфліктів і механізмів відповідальності за порушення МГП.

Широкого резонансу й осуду з боку міжнародного співтовариства набули випадки жорсткого й антигуманного поводження з українськими військовослужбовцями³ та іншими затриманими особами⁴ з боку терористів⁵, представників так званих «ДНР» і

¹ Выполнение норм международного гуманитарного права: от правовых норм к действию.

Международный Комитет Красного Креста. <<http://www.icrc.org/web/rus/siterus0.nsf/html/666HBB>>.

² Наприклад, Міжвідомча комісія з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права не проводила засідань з 2010 р. по лютий 2015 р.

³ Штогрін І. Як захистити полонених й покарати воєнних злочинців?

<<http://www.radiosvoboda.org/media/video/26829588.html>>; ОБСЄ обурич репортаж LifeNews про полонених "кіборгів" <<http://www.pravda.com.ua/news/2015/01/22/7056017/?attempt=1>>; У Донецьку терористи вчинили кіборгові самосуд: відео. <http://news.liga.net/video/politics/4848234-terakt_v_donetske_kiborga_priveli_na_samosud_k_razyarennoy_tolpe.htm?utm_source=newsliganet&utm_medium=site&utm_term=top_block&utm_campaign=usability>; В ЄС остаточно «розсекретили» Росію. <<http://glavnoe.ua/news/n210192>>.

⁴ Доповідь ООН по Україні розгромила офіційну версію Кремля.

<<http://www.facenews.ua/news/2014/251342/>>.

⁵ Щодо кваліфікації учасників незаконних військових формувань на сході України див.: *Постанова про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї*

«ЛНР»¹. Незважаючи на певні складності у визначенні статусу затриманих осіб у зв'язку з різними підходами у кваліфікації збройного конфлікту, не викликає сумнів застосування в зазначеній ситуації як мінімум ст. 3 ЖК і II ДП, а також звичаєвих норм МГП, порушення яких безперечно. Тому особлива увага повинна бути зосереджена не тільки на причинах цих порушень, що великою мірою носять політичний характер, а на проблемах відповідальності за ці порушення і створення ефективних політичних, правових і інституціональних механізмів захисту українських військовослужбовців і інших осіб, яких незаконно утримують терористи на території самопроголошених «ДНР» і «ЛНР».

Таким чином, аналіз сучасного стану внутрідержавної імплементації міжнародно-правових норм щодо поведінки та захисту військовополонених в Україні в сучасних умовах повинен включати два основних напрями: дослідження виконання зобов'язань стосовно імплементації міжнародно-правових норм щодо поведінки та захисту військовополонених та створення ефективних механізмів захисту українських військовополонених та затриманих осіб в умовах збройного конфлікту на сході України.

Теоретичні питання внутрішньодержавного механізму імплементації норм міжнародного права досить добре досліджені в доктрині міжнародного права², тому ми зупинимося виключно на питаннях внутрішньодержавної імплементації норм деяких особливостей внутрішньодержавної імплементації МГП³ та детально – внутрішньодержавної імплементації міжнародно-правових норм щодо поведінки та захисту військовополонених насамперед у законодавство України.

ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором 2015 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/129-19>>.

¹ Задорожній, О.В., Короткий, Т.Р., Хендель, Н.В. (2014). Сепаратистські утворення як загроза суверенітету і територіальній цілісності України. *Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право*. Київ: К.І.С., 655-679; Короткий, Т.Р., Плешко, Е.А., Хендель, Н.В. Статус сепаратистських утворень «ДНР» і «ЛНР» у міжнародних відносинах і міжнародному праві. *Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право*. Київ: К.І.С., 734-743.

² Буткевич, В.Г., Мицк, В.В., Задорожній, О.В. (2002). *Міжнародне право. Основи теорії: підручник*. Київ: Либідь, 429-443; Гавердовський, А.С. (1980). *Імплементация норм международного права*. Киев: Вища школа; Денисов, В.Н., Евинтов, В.И. (отв. ред.) (1992). *Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве*. Киев: Наукова думка.

³ Із системних теоретичних праць цим питанням присвячений цикл досліджень білоруського вченого В. Ю. Калугіна (Калугин, В.Ю. (2003). *Механизм имплементации международного гуманитарного права: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.10 - Международное право; Европейское право*; Калугин, В.Ю. (2001). *Организационно-правовые средства обеспечения реализации норм по защите культурных ценностей в период вооруженного конфликта в международном механизме имплементации международного гуманитарного права. Беллорусский журнал международного права и международных отношений*, 3, 17 – 26; Калугин, В.Ю. (2000). *Факторы, влияющие на содержание механизма имплементации международного гуманитарного права. Российский ежегодник международного права*. Санкт-Петербург: Соц.-ком. фирма "Россия - Нева". Спец. вып., 133 – 140; Калугин, В.Ю. (2000). *Механизм имплементации норм международного гуманитарного права на внутригосударственном уровне: теоретический аспект. Национальные структуры по имплементации международного гуманитарного права: материалы регионального семинара*. Москва: МККК, 8-24; Калугин, В.Ю. (2000). *Важность сотрудничества в области имплементации международного гуманитарного права. Национальные структуры по имплементации международного гуманитарного права: материалы регионального семинара*. Москва: МККК, 68 – 72; Калугин, В.Ю. (1999). *Международный механизм имплементации международного гуманитарного права. Беллорусский журнал международного права и международных отношений*, 1, 29-37; Калугин, В.Ю. (2000). *Механизм имплементации норм международного гуманитарного права на внутригосударственном уровне. Беллорусский журнал международного права и международных отношений*, 1, 15 – 23 и далее). Значительное внимание к проблеме уделяли украинские юристи-международники: Апраксін, П. (1998). *Імплементация міжнародного гуманітарного права на національному рівні. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матер. наук.-практ. конф. (Жовтень 1998 р.)*, 77-82; *Імплементация міжнародного гуманітарного права у внутрішнє законодавство: матеріали семінару (3-6 вересня 1996)*. Київ: МКЧХ, ОБСЄ, 49-51; Гнатовський, М.М. (2012). *Імплементация зобов'язань України у сфері міжнародного гуманітарного права. Митна справа*, 4, 2, Кн. 2, 212-220; Дячук, С.І. *Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у вітчизняний кримінально-правовий інститут обставин, що*

Щодо імплементації МГП, то ще 2003 року В. Х. Ярмакі зазначав, що Українській державі необхідно реалізувати на практиці комплекс організаційно-правових заходів, серед яких: 1. синергізація законодавства з нормами МГП, яка полягає в здійсненні діяльності відповідно до цілей і принципів національного законодавства з нормами МГП. При цьому якщо вони будуть розбігатися з останніми, то виникне необхідність у проведенні коригування внутрішніх (національних) норм. Така необхідність у коригуванні обумовлена насамперед тим, що інакше навіть основоположні положення МГП відчуватимуть труднощі в реальному правозастосуванні на національному рівні; 2. здійснення додаткової нормотворчої і організаційної діяльності профільного характеру. Вона полягає в прийнятті додаткових внутрішніх нормативних актів і реалізації передбачених МГП організаційних заходів, які «запускають у роботу» механізм реалізації міжнародно-правових норм; 3. проведення широкої пропагандистської роботи з поширення знань про МГП серед військовослужбовців, впровадження його в практику бойової підготовки, командно-штабних навчань та в повсякденне життя військ¹.

Незважаючи на значні наробітки, особливо в частині розвитку військового законодавства, що імплементувало положення МГП², збройний конфлікт на сході України, агресія РФ виявила проблемні питання імплементації положень МГП в Україні, слабкість організаційно-правового механізму імплементації МГП, відсутність реальних механізмів захисту українських військовослужбовців і інших осіб, яких незаконно утримують терористи, що вимагає глибокого аналізу і вироблення заходів для створення реальних механізмів захисту військовополонених.

Для аналізу імплементації міжнародно-правових норм щодо поведінки та захисту військовополонених в Україні перш за все необхідно провести ревізію міжнародних зобов'язань України у сфері, що розглядається. Україна є учасником усіх чотирьох ЖК і обох ДП. У контексті даного дослідження ми акцентуємо увагу на участі України насамперед у ЖК III і ДП I, що містять спеціальні норми, спрямовані на регламентацію поведінки та захист військовополонених. Окремо відзначимо таке джерело, як звичаєві норми МГП, що включають і звичаєво-правові приписи щодо поведінки з військовополоненими. Незважаючи на правову невизначеність місця міжнародних звичаїв у правовій системі України через відсутність у ст. 9 Конституції України посилання на міжнародні звичаї, не викликає сумнівів обов'язковість для України звичаєвих норм МГП, що створюють поряд із приписами ЖК систему міжнародно-правових зобов'язань України у сфері поведінки та захисту військовополонених. Цей тезис підтверджують положення Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», згідно з яким засади внутрішньої і зовнішньої політики базуються на загально визначених принципах і нормах міжнародного права (п. 1 ст. 2), а зовнішня політика ґрунтується на таких принципах: повага до прав людини та її основоположних свобод; сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загально визначених норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права (п. 3 ст. 2). Без сумніву, до загально визначених норм і принципів міжнародного права належать звичаєві норми МГП. Загальні положення щодо обов'язковості зобов'язань міжнародним договором, згода на які

включають злочинність діяння. <<http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/5075/%D1#chapter>>; Майоров, І.О. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права в кримінальне законодавство *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом*: матер. наук.-практ. конф. (Жовтень 1998 р.), 394-398; Пережняк, Б.А. (2004). Деякі питання імплементації міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні. *Міжнародне право після 11 вересня 2001 року*. Одеса: Фенікс, 265-273; Погірко, О.І. (2007). Основні принципи реалізації міжнародного гуманітарного права у складових структурах воєнної організації держави. *Актуальні проблеми держави та права*, 34, 29-36; Попович, В.П. (2003). Питання імплементації норм міжнародного гуманітарного права в чинне кримінальне законодавство України. *Держава і право*, 17, 382-386; Попович, В.П. (2010). Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: *дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08*. Львів.; Попович, В.П. (2010). Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: *автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08*. Львів.; Стасюк, С. (2011). Особливості імплементації міжнародних гуманітарно-правових актів до законодавств України. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: Право та державне управління*, 1, 149-153.

¹ Ярмакі, В.Х. (2003). Особенности имплементации норм международного гуманитарного права в национальное законодательство Украины: *монографія*. Одеса: Изд-во Одес. юр. инс-та НУВД, 123.

² *Наказ про затвердження Керівництва по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України 2004* (Міністр оборони України).

дана ВР України, містяться в Законі України «Про оборону України» (абз. 2 ст. 2), Воєнній доктрині України (п. 2), але, на жаль, у жодному з цих документів не згадуються ні загальновизнані норми і принципи міжнародного права, ані ЖК, ані МГП.

Слід відзначити, що більшість цих норм, як і норм МГП у цілому, мають пряму дію (самовиконувані норми)¹ й не обов'язково потребують додаткових нормотворчих заходів на національному рівні. Відмінність між самовиконуваними й несамовиконуваними договірними положеннями визначається передусім мірою «повноти», «завершеності» зобов'язань, що містяться в міжнародному договорі, тобто тим, чи вимагають умови договору від держав вжиття додаткових заходів законодавчого або адміністративного характеру для реалізації міжнародних договірних зобов'язань у національних правових системах². При аналізі нормативного змісту ЖК III та ДП I ми виявили як самовиконувані норми, так і несамовиконувані³.

Права військовополонених прямо зазначені в ЖК III і відповідних положеннях ДП I (наприклад, абз. 2 ст. 6, ст. 7 ЖК III) і безпосередньо породжують міжнародні зобов'язання держав, що утримують військовополонених (абз. 1 ст. 12 ЖК III). Побічним доводом цього може служити той факт, що згідно з абз. 1 ст. 41 ЖК III текст ЖК III, її додатків, написаних мовами військовополонених, будуть вивішені в кожному таборі на тих місцях, де їх можуть прочитати всі військовополонені. За наявності відповідного прохання цей текст повідомлятиметься військовополоненим, що позбавлені можливості ознайомитися з вивішеним текстом.

Самовиконуваність і пряма дія міжнародних договорів можуть бути досягнуті тоді, коли їх норми прямо наділяють державу та її органи, юридичних та фізичних осіб правами та обов'язками без втручання національного законодавця. Однак наявність великої кількості самовиконуваних норм з регламентації поведіння та захисту військовополонених не виключає необхідності й можливості імплементації відповідних положень у національне законодавство, що дозволяє збільшити інформованість про відповідні правила (внаслідок обмеженого поширення самих текстів) і підвищити ступінь застосування і дотримання зазначених норм (унаслідок суб'єктивної імперативності розпоряджень національного законодавства для військовослужбовців, у першу чергу військових статутів і наказів).

Одним із загальних зобов'язань для всіх ЖК і ДП є поширення знань про МГП. На наш погляд, це положення, що закріплені у ст. 127 ЖК III: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються як у мирний, так і у воєнний час поширювати можливо ширше текст даної Конвенції у своїх країнах і, зокрема, включити її вивчення до навчальних програм військової і, якщо можливо, цивільної освіти для того, щоб з її принципами були ознайомлені всі їхні збройні сили і все населення в цілому. Військові й інші власті, що під час війни несуть відповідальність за військовополонених, повинні мати текст Конвенції і бути спеціально ознайомлені з її положеннями», є важливим як для забезпечення захисту прав військовополонених супротивника, так і для забезпечення захисту прав власних військовослужбовців, що потрапили в полон супротивникові.

Тому важливим уявляється видання повних текстів ЖК українською мовою і поширення їх серед командирів підрозділів як мінімум на рівні роти. Як вказано у п. 29 Бойового статуту сухопутних військ Збройних Сил України. Частина III «Взвод, відділення, екіпаж танка»: «Кожен військовослужбовець повинен знати і дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права...». У п. 1.1.1. Наказа Міністра оборони України «Про затвердження Керівництва по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України» від 11.09.04 р. № 400 вказано, що «Військовослужбовці та працівники Збройних Сил України повинні твердо знати, в обсязі посади, яку вони обіймають, і точно виконувати вимоги положень міжнародного гуманітарного права.»

Відповідно абз. 1,2 п. 556 Бойового статуту сухопутних військ Збройних Сил України. Частина III «Взвод, відділення, екіпаж танка»: «У підрозділах Збройних Сил України неухильно

¹ Мулинен, Ф. (1993). *Право війни. Руководство для вооруженных сил*. Москва: МККК, 320; Drzewicki, K. (1985). *International Humanitarian Law and Domestic Legislation with Special Reference to Polish Law. Revi ue de droit pēnal militaire et de droit de la guerre, Brussels, vol. XXIV, 1-2, 33*; Апраксін, П. (1998). Імплементация міжнародного гуманітарного права на національному рівні. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом*: матер. наук.-практ. конф. (Жовтень 1998 р.), 77-82.

² Осминин, Б.И. (2005). Самоисполнимость – условие непосредственного применения международных договоров Российской Федерации. *Юрист-международник, 2, 5*.

³ Грушко, М.В. (2013). Особливості «несамовиконуваних» та «самовиконуваних» норм щодо захисту військовополонених. *Бюлетень Міністерства юстиції України, 5, 122-128*.

дотримання вимог міжнародного гуманітарного права повинно забезпечуватись кожним командиром всіх ступенів у межах їх відповідальності.

Кожен командир в плані забезпечення поваги до права війни в межах своєї компетенції несе особисту відповідальність за організацію вивчення права війни, повинен розробляти організаційні заходи та бути готовим вирішувати завдання, які витікають зі специфіки отриманих завдань». До загальних обов'язків командирів підрозділів щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права вимагати від підлеглих знання і неухильного виконання норм права збройних конфліктів.

Спеціальними знаннями МГП повинний володіти офіцерський склад, функціональні обов'язки якого передбачають безпосереднє прийняття рішень про поводження з військовополоненими (допит, конвоювання, евакуація, розміщення). Ці питання частково викладені в Наказі Міністра оборони України «Про затвердження Керівництва по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України» від 11.09.04 р. № 400. Спеціальний рівень підготовки повинний бути в офіцерів, під безпосереднє начало яких поставлені табори для інтернованих військовополонених.

Як уже було зазначено, загальним зобов'язанням держави є поширення знань про МГП. У першу чергу навчання МГП повинно проводитися серед військовослужбовців, юристів і медиків. До навчальних програм з правознавства МГП як самостійна дисципліна не включена і викладається в рамках курсу міжнародного права, що не дозволяє в достатньому обсязі ознайомити студентів з основними положеннями МГП. На нашу думку, є важливим визначення МГП як обов'язкової, нормативної дисципліни в навчальних програмах з підготовки бакалаврів за фахом «Правознавство» і «Правоохоронна діяльність» з викладанням його після курсу міжнародного права, на 4 курсі. З цією метою вважаємо за необхідне видання спільного наказу Міністерством юстиції України і Міністерством науки і освіти України про обов'язкове викладання МГП у процесі підготовки юристів.

Спеціальні норми про поводження та захист військовополонених у законах України відсутні. Винятком є Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України»¹, ст. 3 якого до основних завдань Служби правопорядку відноситься організація збору, супроводження та охорони військовополонених.

Але разом із тим не визначаються орган, який має регулювати порядок перебування та поводження з військовополоненими. Українське законодавство (на рівні закону) не містить визначень військового полону і добровільної здачі в полон. Ця ситуація в умовах збройної агресії обґрунтовано призвела до спроб зміни чинного законодавства. У Верховну Раду України був унесений проект закону України про внесення зміни до ст. 9 Закону України «Про оборону України» (реєстр. № 1535), поданий Кабінетом Міністрів України. Проект пропонує доповнити ст. 9 (яка визначає повноваження Кабінету Міністрів України у сфері оборони) Закону України «Про оборону України» положенням, відповідно до якого Кабінет Міністрів України уповноважується встановлювати «порядок здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період відповідно до норм міжнародного права». Доповідач від Міноборони Іван Руснак зазначив, що Кабмін планує покласти обов'язки щодо утримання військовополонених на Держпенітенціарну службу і Нацгвардію². Поняття «особливий період» міститься у ст. 1 «Про оборону України» – період, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) чи доведення його до виконавців щодо схованої мобілізації чи з моменту запровадження воєнного стану в Україні чи в окремих її місцевостях і охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Спеціальне положення щодо режиму військового полону містить Бойовий статут сухопутних військ Збройних Сил України. Частина III «Взвод, відділення, екіпаж танка»³ – п. 27 (щодо інформування старшого командира про захват полонених); п. 29 (щодо вимог поводження з полоненими при здачі в полон⁴); п. 345 (щодо вказівок командира взводу (групи), включаючи

¹ Закон про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України 2002 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 32, 225.

² Рада ухвалила закон «про військовополонених». <<http://tyzhden.ua/News/129019>>.

³ Бойовий статут сухопутних військ збройних сил України (2010). *Частина III Взвод, відділення, екіпаж танка. Командування Сухопутних військ Збройних Сил України*. Київ.

⁴ Противника, який здався в полон, необхідно роззброїти, у разі потреби надати допомогу і передати своєму командиру. До полоненого противника необхідно ставитися гуманно (абз. 2 п. 29).

порядок дій при захопленні полонених, порядок евакуації поранених, доставки полонених); п. 492 (щодо заборони віроломства, до якого належить симулювання наміру здатися в полон).

При цьому в зазначених пунктах (як і в інших пунктах Статуту, присвячених тактиці дій) використовується термін «полонений». Конвенційний термін «військовополонений» використовується в п. 466, у якому дається перелік спеціальних військових дій, серед яких: розгортання фільтраційних таборів (пунктів), організація збору, супроводження та охорони військовополонених.

Але більш детально та системно міжнародно-правові вимоги щодо поведження та захисту військовополонених знайшли відображення в Розділі 11 «Міжнародне гуманітарне право про ведення війни. Обмеження загального характеру щодо ведення бойових дій» Бойового статуту сухопутних військ Збройних Сил України. Частина III «Взвод, відділення, екіпаж танка». У Розділі дається загальна характеристика міжнародних угод з МГП («права війни») та наводиться перелік «жертв збройних конфліктів». Одразу привертає увагу термінологічна неузгодженість. Розділ має найменування «Міжнародне гуманітарне право про ведення війни. Обмеження загального характеру щодо ведення бойових дій», у п. 549 зазначено, що «до осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, належать». У першій дефініції Розділу надається визначення права війни (аналогічно в п. 556¹). Також використовується різна термінологія: «жертви воєнних дій» (абз. 1 п. 545), «жертви збройних конфліктів» (п. 549) замість загальновизнаного терміна «жертва війни».

Щодо положень про поведження та захист військовополонених, серед жертв збройних конфліктів перелічені військовополонені (абз. 2 п. 549). Далі, у п. 551 серед методів, які заборонено застосовувати, зазначено: «вбивати або завдавати поранення особам, які здались у полон». На командира підрозділу покладається обов'язок організувати всім пораненим у максимально можливій формі та в найкоротші терміни надання медичної допомоги; хворим і особам, які зазнали корабельної аварії (аварії літального апарата), незалежно від того, до якої сторони вони належать, здійснити реєстрацію даних, які сприяють встановленню їх особистості (дані посвідчення особи, особливості поранення або захворювання тощо) (абз. 1 п. 553). Пункт 553 містить систематизовані правила поведження з військовополоненими: «При поведженні з військовополоненими командир взводу виконує вказівки командира роти щодо порядку їх конвоювання на ПУ старшого командира (бригадний пункт прийому військовополонених) та користується такими положеннями та вимогами МГП:

- військовополонених слід обшукати, роззброїти, допитати, забезпечити їх захист, надати медичну допомогу;
- з військовополоненими слід поводитися гуманно, не допускати актів насильства, залякування та образ;
- військовополонені підпорядковуються законам, військовим статутам і наказам тієї держави, збройні сили якої їх захопили;
- військовополонений зобов'язаний пред'явити своє посвідчення особи за будь-якої вимоги, посвідчення особи у військовополоненого не вилучається; допит військовополонених повинен проводитися зрозумілою для них мовою, без застосування катувань та інших примусових заходів; під час допиту кожний військовополонений зобов'язаний повідомити лише своє прізвище, ім'я та по батькові, військове звання, дату народження й особистий номер або, через брак такого, іншу рівноцінну інформацію; всі речі та предмети особистого користування (крім зброї, військового спорядження і бойових документів), засоби індивідуального захисту, знаки розпізнавання та державної належності, нагороди (відзнаки), предмети обмундирування і харчування, грошові суми та предмети, що мають суб'єктивну цінність, залишаються у власності військовополонених (за винятком випадків, що диктуються необхідністю забезпечення безпеки військовополонених)». Додатково в підрозділі 11.3 містяться загальні обов'язки командирів підрозділів щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, Бойовий статут сухопутних військ Збройних Сил України. Частина III «Взвод, відділення, екіпаж танка» містить основні правила поведження та захисту військовополонених

¹ «Командири підрозділів під час збройного конфлікту повинні спиратися на норми міжнародного гуманітарного права, які зобов'язують подавати особистий приклад у дотриманні норм права війни; вимагати від підлеглих знання і неухильного виконання норм права збройних конфліктів» (виділено нами. – М. Г.).

супротивника, які достатньою мірою відображають положення МГП щодо початку полону. Але у Статуті не дається визначення поняття «військовополонений», не міститься вказівка на перелік осіб, що мають право на статус військовополоненого. Існує низка положень ЖК III, які було би доцільно відобразити у Статуті. Зокрема, про те, що «військовополонені перебувають під владою ворожої Держави, але не окремих осіб чи військових частин, що взяли їх у полон» (абз. 1 ст. 12 ЖК III); «військовополонені так само повинні завжди користатися захистом, особливо від будь-яких актів насильства чи залякування, від образ і цікавості юрби» (абз. 1 ст. 13 ЖК III); «за будь-яких обставин військовополонені мають право на повагу до їх особистості й честі» (абз. 1 ст. 14 ЖК III); «до жінок варто ставитися з усією повагою, що належить їх статі, і поводитися з ними повинні в усіх випадках не гірше, ніж з чоловіками» (абз. 1 ст. 14 ЖК III); «з урахуванням положень даної Конвенції, що стосуються звання і статі, Держава, що тримає в полоні, повинна з усіма військовополоненими поводитися однаково, без будь-якої дискримінації з причин раси, національності, віросповідання, політичних переконань і всіх інших причин, заснованих на аналогічних критеріях, за винятком випадків привілейованого режиму, що вона могла б установити для військовополонених за станом їх здоров'я, віку чи кваліфікації» (ст. 16 ЖК III); «у можливо більш короткий термін після взяття їх у полон військовополонені евакуюються до таборів, розташованих досить далеко від зони воєнних дій для того, щоб вони перебували в безпеці (абз. 1 ст. 19 ЖК III); «Держава, що утримує в полоні, повинна постачати евакуйованих військовополонених питною водою і їжею в достатній кількості, а також надавати їм необхідний одяг і медичну допомогу. Вона вживатиме всіх необхідних запобіжних заходів для забезпечення їх безпеки під час евакуації і складе з першою нагодою список військовополонених, що евакуйовані» (абз. 2 ст. 20 ЖК III).

Слід відзначити, що зміст поняття «військовополонений» розкрито у п. 1.2.31 Наказу Міністра оборони України «Про затвердження Керівництва по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України» від 11.09.04 р. № 400: «Військовополонені - комбатанти, які опинились у полоні, незалежно від їхнього стану - здорові вони, хворі або поранені. Крім того, до військовополонених відносяться захоплені противником: особовий склад ополчень і добровільних загонів; особи, які на законних підставах прямують за збройними силами, але не входять до їхнього складу (цивільні члени екіпажів військових літальних апаратів, члени робочих команд і служб, на які покладено побутове обслуговування збройних сил тощо) та мають посвідчення особи встановленого зразка, вказаного у Правилах застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо розпізнавання осіб і об'єктів....; члени екіпажів торгових суден і екіпажі літаків (вертольотів) цивільної авіації, якщо вони не користуються більшим пільговим режимом через інші положення міжнародного гуманітарного права; населення неокупованої території, яке стихійно, за власним бажанням, береться за зброю для боротьби з військами, що вторгаються, і яке не встигло сформуватися у регулярні війська (за умови відкритого носіння ним зброї та дотримання норм міжнародного гуманітарного права)», що відповідає положенням МГП». Далі вказано, що «Військовополонені перебувають під владою держави, представники збройних сил якої взяли їх у полон, а не окремих осіб або військових формувань. Полон є не покаранням, а тимчасовим обмеженням можливості брати участь у бойових діях.», що має важливе значення для з'ясування суті військового полону.

Таким чином, можна відмітити, що міжнародні зобов'язання України щодо поводження та захисту військовополонених нашли достатній рівень імплементації у законодавстві. Ця обставина не знімає необхідності посилення роботи з поширення знань серед військовослужбовців, особливо в умовах мобілізації, та інших категорій (перш за все, юристів), з питань МГП взагалі, та поводження та захисту військовополонених, зокрема.

References

1. Apraksin, P. (1998). Implementacija mizhnarodnogo gumanitarnogo prava na nacional'nomu rivni. *Problemi garmonizacii zakonodavstva Ukraini z mizhnarodnim pravom: mater. nauk.-prakt. konf. (Zhovten' 1998 r.)*, 77-82.
2. Bremer, K. (1999). *Nationale Steafvefolgung internationaler Verbrechen gegen das Humanitare Volkerrecht*. Frankfurt am Main/Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Wien.
3. Butkevich, V.G., Micik, V.V., Zadorozhnyj, O.V. (2002). *Mizhnarodne pravo. Osnovi teorii: pidruchnik*. Kiiv: Libid'.
4. Denisov, V.N., Evintov, V.I. (otv. red.) (1992). *Realizacija mezhdunarodno-pravovykh norm vo vnutrennem prave*. Kiev: Naukova dumka.
5. Djachuk, S.I. Implementacija norm mizhnarodnogo gumanitarnogo prava u vitchiznjanij kriminal'no-pravovij

- institutu obstarati, shcho vyljuchajut' zlochinnist' dijannja.
<<http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/5075/%D1#chapter>>.
6. Dopovid' OON po Ukraini rozgromila oficijnu versiju Kremlja. <<http://www.facenews.ua/news/2014/251342/>>.
 7. Drzewicki, K. (1985). International Humanitarian Law and Domestic Legislation with Special Reference to Polish Law. *Revi ue de droit pēnal militaire et de droit de la guerre, Brussels, vol. XXIV, 1-2*.
 8. Flek, D. (1998). Vypolnenie mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava: problemy i priority. *Implementacija mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava: sbornik statej i dokumentov*. Mezhdunarodnyj Komitet Krasnogo Kresta, 251.
 9. Gaverdovskij, A.S. (1980). *Implementacija norm mezhdunarodnogo prava*. Kiev: Vishcha shkola.
 10. Gnatovs'kij, M.M. (2012). Implementacija zobov'jazan' Ukraini u sferi mizhnarodnogo gumanitarnogo prava. *Mitna sprava, 4, 2, Kn. 2, 212-220*.
 11. Grushko, M.V. (2013). Osoblivosti «nesamovikonuvanikh» ta «samovikonuvanikh» norm shchodo zakhistu vijs'kovopolonenikh. *Bjuleten' Ministerstva justicii Ukraini, 5, 122-128*.
 12. Implementacija mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava na nacional'nom urovne: rukovodstvo. Spravochnoe posobie. <<http://www.icrc.org/rus/assets/files/publications/domesticimplementationhl.pdf>>.
 13. Jarmaki, V.KH. (2003). Osobennosti implementacii norm mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava v nacional'noe zakonodat'el'stvo Ukrainy: *monografija*. Odessa: Izd-vo Odes. jur. ins-ta NUVD.
 14. Kalugin, V.JU. (1999). Mezhdunarodnyj mekhanizm implementacii mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava. *Belloruskij zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnoshenij, 1, 29-37*.
 15. Kalugin, V.JU. (2000). Faktory, vlijajushchie na sodержanie mekhanizma implementacii mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava. *Rossijskij ezhegodnik mezhdunarodnogo prava*. Sankt-Peterburg: Soc.-kom. firma "Rossija - Neva". Spec. vyp., 133 – 140.
 16. Kalugin, V.JU. (2000). Mekhanizm implementacii norm mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava na vnutrigosudarstvennom urovne: teoreticheskij aspekt. *Nacional'nye struktury po implementacii mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava: materialy regional'nogo seminaru*. Moskva: MKKK, 8-24.
 17. Kalugin, V.JU. (2000). Mekhanizm implementacii norm mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava na vnutrigosudarstvennom urovne. *Belloruskij zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnoshenij, 1, 15 – 23*.
 18. Kalugin, V.JU. (2000). Vazhnost' sotrudnichestva v oblasti implementacii mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava. *Nacional'nye struktury po implementacii mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava: materialy regional'nogo seminaru*. Moskva: MKKK, 68 – 72.
 19. Kalugin, V.JU. (2001). Organizacionno-pravovye sredstva obespechenija realizacii norm po zashchite kul'turnykh cennostej v period vooruzhennogo konflikta v mezhdunarodnom mekhanizme implementacii mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava. *Belloruskij zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnoshenij, 3, 17 – 26*.
 20. Kalugin, V.JU. (2003). *Mekhanizm implementacii mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava*. Minsk: PCHUP «Svetoch».
 21. Kalugin, V.JU. (2003). Mekhanizm implementacii mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava: *avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata juridicheskikh nauk. Special'nost' 12.00.10 - Mezhdunarodnoe pravo; Evropejskoe pravo*.
 22. Korell, KH. (2000). Podkhodjashchaja shkola mezhdunarodnogo prava (K primatu prava v mezhdunarodnykh otnoshenijakh). *Mezhdunarodnoe pravo, 2*.
 23. Korotkij, T.R., Pleshko, E.A., Khendel', N.V. Status separatists'kikh utvoren' «DNR» i «LNR» u mizhnarodnykh vidnosinakh i mizhnarodnomu pravi. *Ukrains'ka Revoljucija gidnosti, agresija RF i mizhnarodne pravo*. Kiiiv: K.I.S., 734-743.
 24. *Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraini 2015* (Verkhovna Rada Ukraini). *Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraini, 2013, 9-10, 11-12, 13, 88*.
 25. Majorov, I.O. Implementacija norm mizhnarodnogo gumanitarnogo prava v kriminal'ne zakonodavstvo. *Problemi garmonizacii zakonodavstva Ukraini z mizhnarodnim pravom: mater. nauk.-prakt. konf. (Zhovten' 1998 r.)*, 394-398.
 26. Marochkin, S.JU. (1988). *Problema ehffektivnosti norm mezhdunarodnogo prava*. Irkutsk: Izd-vo Irkut. un-ta.
 27. Mulinen, F. (1993). *Pravo vojny. Rukovodstvo dlja vooruzhennykh sil*. Moskva: MKKK.
 28. *Nakaz pro Bojovij Statut sukhoputnykh vijs'k 1994* (Ministerstvo obroni Ukraini). Kiiiv.
 29. *Nakaz pro pam'jatku vijs'kovosluzhbovciv Zbrojnykh Sil Ukraini shchodo zastosuvannja norm mizhnarodnogo gumanitarnogo prava, dodanogo do Bojovogo Statutu sukhoputnykh vijs'k 1994* (Ministerstvo obroni Ukraini). Kiiiv: «Varta», 230.
 30. *Nakaz pro zatverdzhennja Kerivnictva po zastosuvannju norm mizhnarodnogo gumanitarnogo prava v Zbrojnykh Silakh Ukraini 2004* (Ministr obroni Ukraini).
 31. OBSJE oburiv reportazh LifeNews pro polonenikh "kiborgiv". <<http://www.pravda.com.ua/news/2015/01/22/7056017/?attempt=1>>.
 32. Osminin, B.I. (2005). Samoispolnimost' – uslovie neposredstvennogo primenenija mezhdunarodnykh dogovorov Rossijskoj Federacii. *Jurist-mezhdunarodnik, 2*.

33. Perezhnjak, B.A. (2004). Dejaki pitanja implementaciji mizhnarodnogo gumanitarnogo prava na vnutrishn'oderzhavnomu rivni. *Mezhdunarodnoe pravo posle 11 senjatjabrja 2001 goda*. Odessa: Feniks, 265-273.
34. Pogibko, O.I. (2007). Osnovni principi realizacii mizhnarodnogo gumanitarnogo prava u skladovikh strukturakh vojennoi organizacii derzhavi. *Aktual'ni problemi derzhavi ta prava*, 34, 29-36.
35. Popovich, V.P. (2003). Pitannja implementaciji norm mizhnarodnogo gumanitarnogo prava v chinne kriminal'ne zakonodavstvo Ukraini. *Derzhava i pravo*, 17, 382-386.
36. Popovich, V.P. (2010). Implementacija norm mizhnarodnogo gumanitarnogo prava u kriminal'ne zakonodavstvo Ukraini: *dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.08*. L'viv.
37. Popovich, V.P. (2010). Implementacija norm mizhnarodnogo gumanitarnogo prava u kriminal'ne zakonodavstvo Ukraini: *avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: 12.00.08*. L'viv.
38. *Postanova pro Zvernennja Verkhovnoi Radi Ukraini do Organizacii Ob'jednanikh Nacij, JEvropejs'kogo Parlamentu, Parlaments'koi Asamblei Radi JEvropi, Parlaments'koi Asamblei NATO, Parlaments'koi Asamblei OBSJE, Parlaments'koi Asamblei GUAM, nacional'nikh parlamentiv derzhav svitu pro viznannja Rosijs'koi Federacii derzhavoj-agresorom 2015* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/129-19>>.
39. Rada ukhvalila zakon «pro vijs'kovopolonenikh». <<http://tyzhden.ua/News/129019>>.
40. Sassòli, M., Bouvier, A.A., Quintin, A. (2011). How Does Law Protect in War in 3 Vols. (*Vol. 1. Part 1: The Outline of International Humanitarian Law*). Geneva: International Committee of the Red Cross.
41. Shtogrin I. Jak zakhistiti polonenikh j pokarati vojennikh zlochinciv? <<http://www.radiosvoboda.org/media/video/26829588.html>>.
42. Stasjuk, S. (2011). Osoblivosti implementaciji mizhnarodnikh gumanitarno-pravovikh aktiv do zakonodavstv Ukraini. *Visnik Akademii praci i social'nikh vidnosin Federacii profspilok Ukraini. Serija: Pravo ta derzhavne upravlinnja*, 1, 149-153.
43. Tiunov, O.I. (2008). Sovremennye problemy mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava. *Zhurnal zarubezhnogo i sravnitel'nogo pravovedenija*, 1.
44. U Donec'ku teroristi vchinili kiborgovi samosud: video. <http://news.liga.net/video/politics/4848234-terakt_v_donetske_kiborga_priveli_na_samosud_k_razyarennoj_tolpe.htm?utm_source=newsliganet&utm_medium=site&utm_term=top_block&utm_campaign=usability>.
45. V JES ostatochno «rozsekretili» Rosiju. <<http://glavnoe.ua/news/n210192>>.
46. Vypolnenie norm mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava: ot pravovykh norm k dejstviju. Mezhdunarodnyj Komitet Krasnogo Kresta. <<http://www.icrc.org/web/rus/siterus0.nsf/html/666HBB>>.
47. Zadorozhnij, O.V., Korotkij, T.R., Khendel', N.V. (2014). Separatists'ki utvorennja jak zagroza suverenitetu i teritorial'nij cilisnosti Ukraini. *Ukrains'ka Revoljucija gidnosti, agresija RF i mizhnarodne pravo*. Kiiv: K.I.S., 655-679.
48. *Zakon pro Disciplinarnij statut Zbrojnikh Sil Ukraini 1999* (iz zminami, vnesenimi zgidno iz Zakonom N 4711-VI vid 17.05.2012 r.) (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/551-14>>.
49. *Zakon pro Statut garnizonnoi ta vartovoi sluzhb Zbrojnikh Sil Ukraini 1999* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/550-14>>.
50. *Zakon pro Statut vnutrishn'oi sluzhbi Zbrojnikh Sil Ukraini 1999* (Verkhovna Rada Ukraini). *Oficijnij sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/548-14>>.
51. *Zakon pro Vijs'kovu sluzhbu pravoporjadku u Zbrojnikh Silakh Ukraini 2002* (Verkhovna Rada Ukraini). *Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraini*, 32, 225.
52. Implementacija mizhnarodnogo gumanitarnogo prava u vnutrishnje zakonodavstvo: materiali seminaru (3-6 veresnja 1996). Kiiv: MKCHKH, OBSJE, 49-51.